

RAAP-NOTITIE 4435

Plangebied Misterstraat 9

Gemeente Winterswijk

Archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek

Archeologisch Adviesbureau

4000 voor Chr.

3750 voor Chr.

2200 voor Chr.

700 voor Chr.

150 na Chr.

320 na Chr.

250 na Chr.

1600 na Chr.

Colofon

Opdrachtgever: Coolinvest IV BV

Titel: Plangebied Misterstraat 9, gemeente Winterswijk; archeologisch vooronderzoek:
een bureau- en inventariserend veldonderzoek

Status: eindversie

Datum: 1 maart 2013

Auteur: *drs. M. Schabbink*

Projectcode: WIMS

Bestandsnaam: NO4435_WIMS

Projectleider: drs. M. Schabbink

Projectmedewerkers: T. van Rooij & H. Ringenier

ARCHIS-vondstmeldingsnummer: 421601

ARCHIS-waarnemingsnummer: nog niet verleend

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: 55569

Bewaarplaats documentatie: RAAP Oost-Nederland te Zutphen

Autorisatie: drs. H.B.G. Scholte Lubberink

Bevoegd gezag: gemeente Winterswijk

ISSN: 0925-6369

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.

Leeuwendeldseweg 5b

1382 LV Weesp

Postbus 5069

1380 GB Weesp

telefoon: 0294-491 500

telefax: 0294-491 519

E-mail: raap@raap.nl

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2013

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

In opdracht van Coolinvest IV BV heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 13 februari 2013 een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de voorgenomen bouwactiviteiten aan de Misterstraat 9 te Winterswijk. Doel van dit onderzoek was allereerst het middels bureauonderzoek verwerven van informatie over bekende en te verwachten archeologische waarden teneinde een gespecificeerde verwachting op te stellen. Het doel van het veldonderzoek, bestaande uit het aanleggen van een proefput en boringen, was vervolgens die verwachting te toetsen en, voor zover mogelijk, een eerste indruk te geven van de aard, omvang, datering, kwaliteit (gaafheid en conservering) en diepteligging van de te verwachten archeologische resten. Op basis van de onderzoeksresultaten en de aard en omvang van de voorgenomen bodemingrepen in het plangebied is vervolgens een advies met betrekking tot archeologisch vervolgonderzoek geformuleerd.

Op basis van de resultaten van het bureauonderzoek gold bij de aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied een zeer hoge verwachting voor het aantreffen van waardevolle (intacte) archeologische overblijfselen uit de Middeleeuwen en Nieuwe tijd. Door het plangebied loopt een van oorsprong middeleeuws grachtenstelsel dat op sommige plaatsen in gebruik is geweest tot in het midden van de 17e eeuw.

Tijdens het veldonderzoek (proefput) is de buitenste gracht van de middeleeuwse verdedigingslinie aangetroffen. De gracht had een breedte van 6 m en een diepte van ongeveer 3 m -Mv. De gracht had een opvallend schone vulling. Deze bestond uit dermate schoon zand dat deze nauwelijks te onderscheiden viel van de ongestoorde ondergrond. Een verklaring is wellicht dat een binnen de omgrachting gelegen wallichaam als demping van de gracht is gebruikt. In de vulling is een aantal forse, aangepunte eikenhouten palen gevonden en geborgen. Twee van de palen zijn onderworpen aan een dendrochronologische analyse. De kapdatum van de bomen waaruit één van de palen gemaakt zijn, is bepaald in 1509. Het oudste aardewerk uit de grachtvulling dateert uit de tweede helft van de 13e eeuw. De gracht is waarschijnlijk eerder aangelegd, maar in het begin van de 16e eeuw nog eens versterkt.

Het booronderzoek heeft plaatsgevonden in de achtertuin van Misterstraat 9. Daarbij is gestuit op muurwerk van de voormalige Rooms katholieke kerk. De katholieken werden vanaf 1799 weer in de gelegenheid gesteld werd om de mis op te dragen. De kerk aan de Misterstraat werd gebruikt tot 1868 toen de nieuwe Jacobskerk aan de overzijde in de Misterstraat in gebruik werd genomen. In een boorraai binnen het voormalige kerkgebouw werd in twee boringen menselijk bot aangetroffen. Dit suggereert dat binnen de kerk mensen begraven zijn.

Een tweede serie boringen is gezet om de locatie van de binnenste gracht op te sporen. In de negen boringen werd echter niet de hoofdgracht aangetroffen. Deze gracht lijkt derhalve iets zuidelijker naar binnen af te buigen. Het beeld dat verkregen kan worden op basis van de resul-

taten van onderhavig onderzoek en die van eerdere waarnemingen heeft geleid tot een hernieuwde interpretatie van de loop van de grachten. Het nieuwe beeld duidt op een ovalen versterking waarbinnen waarschijnlijk een burcht heeft gelegen. Deze versterking was omgeven door een tweede, smallere gracht. Deze gracht, die werd aangetroffen in de proefput loopt waarschijnlijk verder in noordoostelijke richting en omsluit het veel grotere kerkelijke domein, met in het centrum de oude St. Jacobuskerk. De gracht om de vermoedelijke burcht dateert uit de (late) 12e eeuw, de buitenste gracht mogelijk uit de 13e of 14e eeuw, en is in het begin van de 16e eeuw nog eens als versterking gebruikt. De buitenste gracht is, in ieder geval op deze locatie rond 1600 dichtgeraakt.

Gezien de onderzoeksresultaten en de ligging van het plangebied in de historische kern van Winterswijk wordt ondanks de beperkte voorgenomen ingrepen in het plangebied toch aanbevolen enige vorm van archeologisch onderzoek uit te laten voeren bij het graven van de funderingssleuven. Geadviseerd wordt om dit vervolgonderzoek plaats te laten vinden in de vorm van een archeologische begeleiding conform het protocol opgraven uit de KNA versie 3.2.

Met betrekking tot de bevindingen van dit bureau- en inventariserend veldonderzoek dient contact opgenomen te worden met het bevoegde gezag: de gemeente Winterswijk (dhr. K. Meinders).

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
1 Inleiding	6
1.1 Kader	6
1.2 Administratieve gegevens	6
1.3 Toekomstige situatie	6
1.4 Onderzoeksopzet en richtlijnen	7
2 Bureauonderzoek	8
2.1 Methoden	8
2.2 Resultaten	8
3 Veldonderzoek	12
3.1 Methoden	12
3.2 Resultaten	12
3.3 Vondsten	16
4 Conclusies en aanbevelingen	18
4.1 Conclusies	18
4.2 Aanbevelingen	18
Literatuur	19
Gebruikte afkortingen	20
Overzicht van figuren, tabellen en bijlagen	20
Bijlage 1: Boorbeschrijvingen	29
Bijlage 2: Sporenlijst	38
Bijlage 3: Vondstenlijst	40

1 Inleiding

1.1 Kader

In opdracht van Coolinvest IV BV heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 13 februari 2013 een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de voorgenomen ontwikkeling van een winkelpand aan de Misterstraat 9 te Winterswijk. Dit onderzoek diende te worden uitgevoerd omdat realisatie van de plannen zou kunnen leiden tot aantasting of vernietiging van mogelijk aanwezige archeologische resten. Doel van het bureauonderzoek was het verwerven van informatie over bekende en verwachte archeologische resten teneinde een gespecificeerde verwachting op te stellen. Doel van het veldonderzoek was het toetsen van die gespecificeerde archeologische verwachting en, indien mogelijk, een eerste indruk geven van de aard, omvang, datering, kwaliteit (gaafheid en conservering) en diepteligging van eventueel aangetroffen archeologische resten. Op basis van de onderzoeksresultaten en de aard en omvang van de voorgenomen bodemingrepen is vervolgens in hoofdstuk 4 een advies geformuleerd met betrekking tot eventueel archeologisch vervolgonderzoek.

1.2 Administratieve gegevens

Het plangebied Misterstraat 9 ligt in de historische kern van Winterswijk (figuur 1). Het gebied staat afgebeeld op kaartblad 41E van de topografische kaart van Nederland (schaal 1:25.000). Het perceel staat kadastraal bekend onder gemeente Winterswijk, sectie L, nummer 1582.

Plaats: Winterswijk

Gemeente: Winterswijk

Provincie: Gelderland

Plangebied: Plangebied Misterstraat 9

Centrumcoördinaten: 246.542/443.359

ARCHIS-vondstmeldingsnummers 421601

ARCHIS-waarnemingsnummer: nog niet verleend

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: 55569

1.3 Toekomstige situatie

Het plangebied, lokaal bekend als textielwinkel De Zon, zal worden ontwikkeld tot een grote kledingwinkel van textielketen Coolcat. Daartoe wordt een deel van de bebouwing aan de Misterstraat gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw. Deze nieuwbouw strekt zich uit over de achterliggende tuinen. Tevens zal aan de zuidzijde in de huidige Notaristuin een atelier worden aangebouwd (figuur 2). Rondom het te behouden pand zal een sleuf worden gegraven waarin 57 schroefpalen worden geplaatst. De ontgravingsdiepte bedraagt ongeveer 0,6 tot 1,1 m -Mv.

1.4 Onderzoekopzet en richtlijnen

Het onderzoek bestond uit een bureauonderzoek en een veldonderzoek. Het veldonderzoek bestond uit het graven van een proefput en een booronderzoek. Het onderzoek is uitgevoerd volgens de normen van de archeologische beroepsgroep (zie artikel 24 van het Besluit archeologische monumentenzorg). De Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA, versie 3.2), beheerd door de Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB; www.sikb.nl), geldt in de praktijk als richtlijn. RAAP beschikt over een opgravingsvergunning, verleend door de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Zie tabel 1 voor de dateringen van de in dit rapport genoemde archeologische perioden.

Archeologische perioden			
Tijdperk			Datering
Nieuwste tijd (=Nieuwe tijd C)			1795
Nieuwe tijd	B		1650
		A	1500
Middeleeuwen	Laat		1250
		Vol	1050
	Vroeg	Ottoons	900
		Karolingisch	725
		Merovingisch laat	525
		Merovingisch vroeg	450
Romeinse tijd	Laat		270
		Midden	70 na Chr.
		Vroeg	15 voor Chr.
Prehistorie	IJzertijd	Laat	250
		Midden	500
		Vroeg	800
	Bronstijd	Laat	1100
		Midden	1800
		Vroeg	2000
	Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	Laat	2850
		Midden	4200
		Vroeg	4900/5300
	Mesolithicum (Midden Steentijd)	Laat	6450
		Midden	8640
		Vroeg	9700
	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Laat	12.500
		Jong B	16.000
		Jong A	35.000
		Midden	250.000
		Oud	

Tabel 1. Archeologische tijdschaal.

2 Bureauonderzoek

2.1 Methoden

Het bureauonderzoek is uitgevoerd om een gespecificeerde archeologische verwachting op te stellen. Daartoe zijn reeds bekende archeologische en aardkundige gegevens verzameld en is het grondgebruik in het plangebied in het heden en verleden geïnterpreteerd. Naast de gebruikelijke bronnen als het ARCHEologisch Informatie Systeem (ARCHIS), de veelvuldig verschenen literatuur over Winterswijk¹ en de gemeentelijke archeologische beleidskaart² is vooral gebruik gemaakt van lokale kennis van dhr. Jan Goorhuis, de Vereniging Het Museum Winterswijk en de website van Oud Winterswijk.³ Daarnaast is door verschillende veldonderzoeken uitgevoerd door RAAP Archeologisch Adviesbureau reeds veel bekend over de ligging van het middeleeuwse grachtenstelsel.⁴

2.2 Resultaten

2.2.1 Aardkundige situatie

De oude dorpskern van Winterswijk ligt op het punt waar de oostflank van het hooggelegen vereffeningsrestplateau van het Groot Veld aan een diepe erosiegeul uit het Saalien grenst: het huidige dal van de Whemerbeek. Deze erosiegeul is in het Weichselien voor een belangrijk deel opgevuld met smeltwaterafzettingen. Aan het eind van het Weichselien ontstonden, onder andere in het dal van de Whemerbeek, door enorme zandverstuivingen grote complexen van dekzandruggen. Op een van deze dekzandruggen is later de nederzetting Winterswijk ontstaan. Winterswijk ligt op het punt waar de plateaus van het Groot Veld en het ten oosten van de Whemerbeek gelegen plateau van het Vossenveld elkaar het dichtst naderen. Hier was het beekdal smal en kon het relatief gemakkelijk worden gepasseerd. De grote dekzandruggen aan weerszijden van het dal boden plaats aan grote akkercomplexen (essen) waarop in de Nieuwe tijd door de langdurige en intensieve toepassing van plaggenbemesting dikke cultuurdekken (esdekken) ontstonden.

Plangebied Misterstraat 9 ligt op een dekzandrug direct ten westen van het dal van de Whemerbeek. Uit historische bronnen en archeologische waarnemingen is duidelijk dat de grens van het beekdal direct ten oosten van de Wooldstraat lag en van daaruit ongeveer onder de (huidige) Whemeflat door in noordelijke richting liep.

2.2.2 Middeleeuwse verdedigingswerken

De onderzoekslocatie heeft een hoge archeologische verwachting door de ligging binnen de oude dorpskern van Winterswijk, die op de AMK-Gelderland aangemerkt wordt als terrein van

¹ Onder andere Stegeman, 1927; Te Voortwis, 2005; Scholte Lubberink, 1998; Scholte Lubberink & Fonds, 2004.

² Willemse, 2010; Neefjes & Willemse, 2009.

³ www.oudwinterswijk.nl.

⁴ Schabbink, 2011a; 2011b.

archeologische waarde.⁵ Binnen de dorpskern zijn archeologische resten aanwezig vanaf de Prehistorie. Archeologische resten uit de periode Vroege Middeleeuwen-Nieuwe tijd staan in verband met de bewoning in en de ontwikkeling van het dorp Winterswijk. In ARCHIS staat één archeologische vindplaats geregistreerd binnen het plangebied.⁶

Op basis van archeologisch onderzoek aan de Wooldstraat en de Wheme werd vastgesteld dat (een deel van) de kern van Winterswijk wordt omgeven door een grachtenstelsel. Naar aanleiding van het onderzoek aan de Wooldstraat in 2010, waarbij de gracht om het centrum van Winterswijk voor het eerst werd aangetroffen, is op basis van historische en archeologische bronnen een reconstructie gemaakt van het verloop van de gracht.⁷ De gereconstrueerde gracht geeft een beeld van hoofdhof met in het centrum de Jacobskerk en een voorhof aan de Wooldstraat, mogelijk de locatie van een hofboerderij. Uit het onderzoek is geen duidelijk beeld verkregen van de aanlegdatum van de oude verdedigingslinie. Mogelijk dateert deze al uit de late 8e of vroege 9e eeuw. Meer waarschijnlijk is echter dat deze als onderdeel van de oude bisschoppelijke, domaniale hof Winterswijk (*curia Winetherswic*) in de 11e of 12e eeuw is aangelegd, hetgeen wordt bevestigd door de dendrochronologische datering van palen uit de gracht (1185/1186). Deze hof werd door de bisschop van Münster Friedrich I (1064-1084) aan het Mauritiusstift geschenken. Een eerste aanleg kan dus al in de 11e eeuw hebben plaatsgevonden. In de vulling van de gracht aan de Wooldstraat is een kogelpotrand gevonden die past in deze tijdspanne.

Uit de begeleiding van de rioolwerkzaamheden aan de Wheme bleek dat in ieder geval de hof aan de Wooldstraat een dubbele omgrachting heeft gehad.⁸ Bij eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek aan de Meddosestraat zijn geen grachten aangetroffen.⁹ Het aantreffen van een dubbele gracht is een mogelijke aanwijzing dat de vermoede voorhof een veel belangrijker fenomeen betreft. Wellicht betreft het een versterking van de bisschop van Münster of mogelijk de hof Starkerode.

Uit bronnen blijkt dat zich nabij de Jacobskerk een tweede grote hof heeft bevonden: Starkerode (*Starkenroddynch*) genaamd. Deze hof wordt in oorkonde van 1223 vermeld als deze in het bezit is van de graven van Lohn, die in de 12e-14e eeuw in grote delen van de oostelijke Achterhoek en het nabijgelegen Münsterland heersten. Van de graven van Lohn is bekend dat ze in de 12e en 13e eeuw een groot aantal hoven stichtten om de greep op hun graafschap te versterken.¹⁰ Vermoedelijk is Starkerode eveneens in deze periode gesticht. Zowel de hof Winterswijk als de hof Starkerode zijn uit de geschiedenis verdwenen zonder veel sporen achter te laten. De hoofdhof Winterswijk werd in de 17e eeuw door het St. Mauritiusstift verkocht, waarna de bij de hof behorende landerijen vermoedelijk zijn versnipperd.¹¹ Over de verdere historie van de hof Star-

⁵ Monumentnummer 13224.

⁶ Onderzoeksmeldingen 34257 en 38809 betreffen 18e-eeuwse bebouwing aan de Misterstraat.

⁷ Schabbink, 2011a.

⁸ Schabbink, 2011b.

⁹ Onderzoeken door ADC en ARC aan de Meddosestraat (Prangma, 2001; Tuinstra, 2006).

¹⁰ Wildenbeest, 1984.

¹¹ Thielen, 1981.

kerode wordt in de geraadpleegde literatuur niets vermeld. De exacte locaties van beide hoven waren vooralsnog onbekend. Beide lagen in de omgeving van de Jacobskerk. De dubbele gracht aan de Wooldstraat is een aanwijzing dat één van de hoven welhaast zeker ter hoogte van de kop van de Wooldstraat heeft gelegen. Omdat het gereconstrueerde grachtenstelsel groot van omvang is, is het mogelijk dat de genoemde hoven uit de 11e en uit de 13e eeuw een en dezelfde zijn. Stegeman vermoedde overigens al in 1927 dat de historische bekende hof en Starckenrode dezelfde zouden zijn.¹² Het is duidelijk dat deze hypothese en de exacte ligging van de grachten getoetst moest worden. Het is daarom van belang dat bij graafwerkzaamheden in de oude kern van Winterswijk enige vorm van archeologisch onderzoek zeer wenselijk is. Daartoe heeft de gemeente Winterswijk onder andere besloten dat bij het onderhavige veldonderzoek eveneens een proefput gegraven diende te worden.

2.2.3 De kerk uit 1799

Op de geraadpleegde kadastrale kaart uit 1832 bleek dat het pand aan de Misterstraat 9 destijds in gebruik was als kerk.¹³ De Katholieke gemeenschap in Winterswijk, sinds de Reformatie ontstaan van hun oude St. Jacobuskerk, diende in late 18e eeuw herhaaldelijk verzoeken in om toestemming te krijgen voor de bouw van een kerk.¹⁴ Met de komst van de Fransen in 1795 werd een grotere vrijheid van godsdienstbeleving ingevoerd. In dat jaar werd de mis opgedragen in het huis van mejuffrouw Anna Gijsbers, gelegen op de plaats van het latere, en inmiddels verdwenen gemeentehuis (figuur 3, links: perceelnummer 437). Thans ligt daar de zogenaamde Whemeflat.

Op 28 juni 1795 vroeg de parochie een vergunning aan voor de koop van een huis en grond voor een katholieke kerk en pastorie in de Misterstraat. De koop werd op 29 maart 1798 gesloten en ging in op 1 mei. Voorwaarde voor de ondertekening van de koopakte was dat de verkopers tot mei 1799 van de twee voorkamers (perceelnummer 665) gebruik mochten maken. Op 22 juni 1799 heeft pastoor Schreven de eerste steen gelegd voor het achter de voorkamers te bouwen nieuwe kerkgebouw. De totale bouwkosten voor de kerk bedroegen f 420,--. Op 16 november 1799 werd de kerk plechtig ingewijd en de volgende dag werd de eerste Heilige Mis daarin opgedragen. De kerk was toegankelijk via de Bossesteeg. Daar was in een typisch vakwerkhuis (perceelnummer 652) de oude kosterswoning gevestigd. Tegen de achtergevel bevond zich de dichtgemetselde ingang van de sacristie (figuur 3, rechts).

In 1823 werd de eeuwenoude band met het bisdom Munster verbroken, toen Winterswijk en andere grensgemeenten bij decreet van paus Pius VII werden ingedeeld bij het werkgebied van de priesters van de zogenaamde Hollandse Zending. De grondwetsherziening in 1848 door Thorbecke bracht algehele vrijheid van kerkregeling, onderwijs en vergadering. De weg tot wederinvoering van de hiërarchie voor de Rooms-katholieke kerk was hiermee in principe vrijgekomen. Utrecht werd opnieuw aartsbisdom; Breda, Den Bosch, Haarlem en Roermond werden suffragane bisdommen. De emancipatie van de katholieken in Winterswijk is dan ook, althans op kerkelijk

¹² Stegeman, 1927.

¹³ <http://watwaswaar.nl>.

¹⁴ Deze en onderstaande gegevens ontleend aan Anonymus, 1995.

gebied op 22 juni 1854 voltooid met de heropricting van de parochie van de Heilige Jacobus. In 1855 waren er plannen voor een nieuwe kerk op dezelfde plaats, maar de financiering was moeilijk rond te krijgen. In 1860 kwamen er plannen voor een nieuwe katholieke kerk aan de overzijde in de Misterstraat. Op 27 juli 1868 werd die nieuwe Jacobskerk plechtig ingewijd. In 1880-1881 kwam het nieuwe priesterkoor erbij en in 1901 de torenspits. In 1950 werd de kerk uitgebreid met diverse kapellen en een koorgalerij.

Onduidelijk is wat met de oude kerk aan de Misterstraat is gebeurd. Een muurrestant is nog lange tijd, tot zeker de jaren negentig van de vorige eeuw, in de tuin zichtbaar geweest. Waarschijnlijk is de kerk na 1868 deels gesloopt en zijn achtergebleven resten langzaamaan vervallen en overwoekerd geraakt. Thans resteert bovengronds niets meer van de kerk.

3 Veldonderzoek

3.1 Methoden

Het inventariserend veldonderzoek (IVO) bestond uit het aanleggen van een proefput en een booronderzoek. De onderzoeksmethode voor het veldwerk is bepaald op basis van de gespecificeerde archeologische verwachting (gereconstrueerd grachtenstelsel) en het protocol inventariserend veldonderzoek uit de KNA versie 3.2.

Tijdens het veldonderzoek is op verzoek van de gemeente Winterswijk een proefput gegraven om de verwachte gracht in kaart te brengen. Op verzoek van de ontwikkelaar is de sleuf buiten de geplande funderingssleuven gebleven. De proefput is in de lengte richting van het te bouwen atelier gegraven (figuur 4). De put had een lengte van 16,5 m en een breedte variërend van 1,8 tot 3,5 m. De ontgravingsdiepte bedroeg 1,1 m -Mv en bijna 3 m -Mv ter hoogte van de gracht. Omdat de gracht ondanks de geringe breedte van 6 m, zeer steil naar beneden liep in het profiel, kon vanwege instortingsgevaar het profiel niet over de volle breedte doorgezet worden.

Tijdens het veldonderzoek zijn tien boringen verricht in de tuin achter Misterstraat 9. Daarnaast zijn negen boringen verricht op een braakliggend terrein aan de Bossesteeg (figuur 4 en bijlage 1). De eerste serie boringen vielen binnen het plangebied. De gehanteerde methode wordt geschikt geacht voor het opsporen van de meeste in dit gebied te verwachten nederzettingsterreinen uit de periode Middeleeuwen-Nieuwe tijd. Deze methode is niet geschikt om verkavelingspatronen, graven en andere zeer lokale archeologische resten in kaart te brengen.¹⁵ De tweede serie boringen zijn gezet om inzicht te krijgen in het verloop van de binnenste gracht.

Er is geboord tot maximaal 2,7 m -Mv met een Edelmanboor met een diameter van 7 cm en een gutsboor met een diameter van 3 cm. De boringen zijn lithologisch beschreven conform NEN 5104 (Nederlands Normalisatie-instituut, 1989). De boringen zijn met GPS ingemeten (x/y/z coördinaten) en tijdens het veldwerk digitaal verwerkt in het boorbeschrijvingssysteem van RAAP (Deborah 2; bijlage 1). Het opgeboorde materiaal is in het veld gecontroleerd op de aanwezigheid van archeologische indicatoren (zoals houtskool, vuursteen, aardewerk, metaal, bot, verbrande leem en fosfaatvlekken).

3.2 Resultaten

3.2.1 Bodem

De bodem in het plangebied bestaat uit ophogingspakketten op dekzand. De dikte van het ophogingspakket bestaande uit zwak siltig, humeus zand met puinfragmenten varieert van 1,05 tot 1,6 m. Het onderliggende dekzand bestaat uit lichtgeelgrijs, zwak siltig en matig fijn zand.

¹⁵ Tol e.a. 2004.

3.2.2 Kerk

Bij drie boringen (nummers 3,4 en 7) is op ondoordringbaar puin gestuit. Het gaat daarbij om de achtergevel en waarschijnlijk een binnenindeling van het voormalige kerkgebouw uit 1799. In twee boringen (nummers 5 en 6) binnen de kerk is op een diepte van 0,7 tot 1,15 m -Mv onverbrand bot gevonden. Hoewel door de fragmentatie van het bot niet met zekerheid gesteld kan worden dat het menselijk bot betreft, valt op dat in alle overige boringen geen botmateriaal is aangetroffen. In geval van ophogingspakketten in binnensteden is het niet ongebruikelijk om dierlijk bot (slachtafval) aan te treffen. Omdat echter slechts bij twee van de negentien boringen überhaupt bot is aangetroffen, en deze ook nog eens gesitueerd zijn binnen de voormalige kerk, is de conclusie dat binnen de kerk begravingen zijn gedaan, gerechtvaardigd.

3.2.3 Bewonings- en gebruikssporen

Een aantal boringen vertoont een afwijkend beeld. De boringen 1, 10, 16, 18 en 19 zijn waarschijnlijk in grondsporen gezet. Boring 12 betrof eveneens ondoordringbaar puin. Dit afwijkende patroon kan eenvoudig verklaard worden, omdat het gebied eeuwenlang bewoond en gebruikt is. Muurresten, uitbraaksleuven, grondverbetering en gegraven kuilen zijn gebruikelijke sporen van menselijke activiteit binnen het binnenstedelijke archeologische onderzoek. Dergelijke kuilen zijn ook aangetroffen in de proefput (figuur 5). Veel van de kuilen hebben te maken met activiteiten uitgevoerd in de achtertuinen; enkele kuilen met brandafval en verbrande leem duiden echter ook op bewoning. Op grond van het vondstmateriaal kan gesteld worden dat deze dateren uit de periode 17e-19e eeuw.¹⁶

Aan de buiten- of zuidzijde van de gracht zijn grote kuilen opgetekend waarin veel aardewerk uit de 18e en 19e eeuw aanwezig was.¹⁷ Hoewel de kuilen niet nader zijn onderzocht kunnen deze mogelijk in verband gebracht worden met lokale pottenbakkers in Winterswijk (zie ook § 3.3).

3.2.4 Gracht

De verwachte en aangetroffen gracht had een breedte van 6 m. Deze breedte komt overeen met de buitenste gracht die werd aangetroffen aan de Wheme. De gracht had een opmerkelijke vulling van zeer schoon zand (figuur 6). In het vlak was deze nauwelijks te onderscheiden van de natuurlijke ondergrond, bestaande uit geel gekleurd dekzand. Slechts een smalle, humeuze band verraadde de grens van de gracht. Het feit dat de gracht was opgevuld met schoon zand is een mogelijke aanwijzing dat aan de binnenzijde van de gracht een wal heeft gelegen. Bij het buiten gebruik raken van de gracht is dit wallichaam in de gracht geschoven.

Bij het verdiepen van de gracht bleek dat deze steil naar beneden liep. De gracht was wellicht niet zo breed, maar was door zijn diepte een duidelijk moeilijk te nemen hindernis. Met de achterliggende wal ontstaat een duidelijke verdedigingslinie. In de onderste grachtvullingen waren donker gekleurde humeuze vullingen aanwezig; een bewijs dat de gracht watervoerend is geweest. Bij het verdiepen van het profiel zijn drie houten palen ingemeten. Eén daarvan, spoor-

¹⁶ Spoornummers 1 t/m 10, 12 en 13 in figuur 4.

¹⁷ Spoornummers 14 t/m 16 in figuur 4.

nummer 20, stond aan de rand van de gracht; de andere twee, spoornummers 18 en 19, stonden 1 m uit de rand van de gracht. Er was geen beschoeiing aanwezig; wat de functie van de palen is geweest, is niet duidelijk geworden. Twee palen zijn bemonsterd voor dendrochronologische analyse. Slechts één paal (spoornummer 18) heeft een datering opgeleverd. De kapdatum van de paal is opvallend later dan op voorhand vermoed en is bepaald rond 1509 met een 95% betrouwbaarheid van 1499 tot 1523.¹⁸

Het oudste keramische vondstmateriaal gevonden in de verschillende grachtvullingen dateert uit de late 13e en 14e eeuw; het jongste materiaal uit de late 16e eeuw. De gracht is dus waarschijnlijk rond 1600 gedempt, hetgeen bevestigd wordt door de datering van de buiten en over de gracht gelegen bewonings- en gebruikssporen die niet ouder zijn dan de 17e eeuw. Over de aanlegdatum van de gracht bestaat onduidelijkheid. Een eerste aanleg in de late 13e en/of vroege 14e eeuw is niet uitgesloten. Deze tijdspanne valt samen met de schermutselingen tussen de bisschop van Münster en de graaf van Gelre. De gracht lijkt dan in de vroege 16e eeuw nog eens versterkt met nieuw geplaatste palen vanwege nieuw dreigend gevaar.

De resultaten van het onderzoek geven aanleiding voor een hernieuwde reconstructie van het grachtenstelsel. De buitenste gracht boog iets westelijker af dan verwacht. De buitenste gracht met de schone vulling werd al eerder waargenomen bij rioolwerkzaamheden direct aan de overzijde van de Misterstraat. De waargenomen bodemopbouw met schoon geel zand op een donker gekleurde humeuze vulling kon destijds niet verklaard worden.¹⁹ Op basis van eerder uitgevoerd onderzoek en analyse van historische gegevens²⁰ loopt de gracht verder in noordoostelijke richting en omsluit het voormalige religieuze domein van de bisschop van Münster (figuur 7). Binnen de achtvormige gracht lag hoogstwaarschijnlijk een met 20 m brede grachten omsloten burchtterein. Omdat de binnenste gracht met het booronderzoek niet werd aangetroffen, moet deze zuidelijker hebben gelegen. De binnenste gracht loopt dan via het oude gemeentehuis en nieuwe Whemeflat terug naar de gracht, zoals aangetroffen in de Wooldstraat en vormt dan een perfecte ellipsvorm.

Zeer waarschijnlijk betreft het omgrachte terrein de oude bisschoppelijke, domaniale hof Winterswijk (*curia Winetherswic*) uit de 11e eeuw. Deze bestond uit de oude St. Jacobuskerk, die zelfs teruggaat tot de late 8e eeuw en een hoofdhof. Over het uiterlijk van dit middeleeuwse, religieuze centrum van Winterswijk is weinig bekend. In het begin van de 13e eeuw is in historische bronnen sprake van Starkerode (*Starkenroddynch*), ook gelegen bij de kerk. De naam doet vermoeden dat sprake is van een versterkte woonplaats; deze was in het bezit van de graven van Lohn die het in leen hielden van de bisschop van Münster.²¹ Op grond van dendrochronologische dateringen van hout uit de binnenste gracht is deze aangelegd in de late 12e eeuw, mogelijk als versterking van het genoemde Starkerode. De bisschop van Münster wist in 1316 het

¹⁸ Van Daalen Dendrochronologie te Deventer.

¹⁹ Mondelinge mededeling Jan Goorhuis na het zien van de lagenopbouw van de gracht.

²⁰ Schabbink, 2011a; 2011b.

²¹ Te Voortwis, 2005: 5.

wereldlijke gezag over het ambt Bredevoort met onder andere het kerspel Winterswijk te vererven. Dit bezit werd door de Graaf van Gelre betwist met als gevolg een hevige strijd waarbij men bij herhaling steden, dorpen en kastelen op elkaars grondgebied aanviel. Nadat in 1326 de strijd om het ambt Bredevoort in het voordeel van Gelre was beslecht, kwam Winterswijk onder het wereldlijke gezag van de Gelderse graaf. De Winterwijkse versterking kan daarbij verwoest zijn, maar zeker is dit niet. Restanten van de gracht zijn immers nog lange tijd, tot wel in de 17e eeuw aanwezig geweest. De buitenste gracht lijkt naar huidig inzicht eeuwen jonger. Toch is een oudere aanleg zeker niet uitgesloten, te meer daar deze juist het belangrijke kerkelijke domein omsluit. Hierbij zal zeker een rol gespeeld hebben dat Winterswijk in 1193 een aartsdiaconaat werd en dat hier vanaf dat moment een hoge Münsterse geestelijke als aartsdiaken zetelde. Winterswijk was één van de grotere aartsdiaconaten van het bisdom Münster. Tot dit aartsdiaconaat behoorden naast de parochie Winterswijk 15 parochies in het West-Münsterland.²² Een zogenaamde koperen hanzeschotel van een (onbekende) vindplaats in (het centrum?) van Winterswijk bevestigd de status van Winterswijk als middeleeuws geestelijk centrum. Er zijn aanwijzingen dat de schotel tijdens bouwwerkzaamheden is gevonden op of in de directe omgeving van de Markt. Dit is echter vooralsnog onzeker.

Een tweede aanwijzing voor een oudere datering van de gracht zijn meldingen van direct buiten de buitenste gracht gelegen resten van muren die op verschillende locaties zijn opgetekend.²³ Drie ervan volgen het verloop direct buiten de gracht; één ligt direct buiten de binnenste gracht. Van de eerst genoemde meldingen betreft het, hoewel slechts eenmaal vastgesteld een 1,2 m brede muur; de ommuring van de binnenste gracht was 2 m breed. Hoewel deze oude meldingen niet volledig zijn gedocumenteerd blijft het intrigerend: heeft er direct buiten de grachten nog een muur gestaan? Een dergelijke versterking past echter wel weer bij een belangrijk religieus en wereldlijk centrum van een machtspersoon als de bisschop van Münster.

Een opmerkelijke constatering is dat het gedateerde hout uit de buitenste gracht (kapdatum 1509) overeenkomt met dateringen bekend uit de Wooldstraat. Bij dat eerste onderzoek naar de gracht werden meerdere houten palen geanalyseerd. Naast de genoemde datering in de late 12e eeuw werden ook houten balken gedateerd tussen 1507 en 1532 en tussen 1518 en 1533.²⁴ Blijkbaar bestond in het begin van de 16e eeuw een noodzaak de oude verdedigingswerken in ere te herstellen. Mogelijk is deze *upgrade* van het verdedigingswerk in verband te brengen met de zogenaamde Gelderse Oorlogen, hoewel historische gegevens met betrekking tot Winterswijk ontbreken.

Onder de Gelderse Oorlogen wordt een reeks conflicten verstaan die zich afspeelden in de gehele Nederlanden. De partijen bestonden uit Holland, Vlaanderen en Brabant onder leiding van de Habsburgse vorsten van de Bourgondische Nederlanden aan de ene kant en Gelre, Friesland en Groningen en de Ommelanden, onder leiding van Karel van Gelre aan de andere kant. De Gel-

²² Thielen, 1981.

²³ Scholte Lubberink & Fonds, 2004. Catalogusnummers 21, 31, 32 en 36.

²⁴ Schabbink, 2011a.

derse Oorlogen duurden van 1502 tot 1543 en kunnen gezien worden als een zijtoneel van een groter conflict om de heerschappij in Europa tussen Frankrijk en Habsburg. De Gelderse Oorlogen eindigden met de Derde Gelderse Successieoorlog (1538-1543) in het voordeel van de Habsburgers. De conflicten kenmerkten zich door het ontbreken van grote veldslagen tussen legers. In plaats daarvan vonden er allerlei kleinschalige schermutselingen, plundertochten en hinderlagen plaats. Toch waren de gevolgen van de oorlogen voor de bevolking groot. De vijandigheden beperkten zich niet tot Gelre, maar in vrijwel de gehele Nederlanden vonden oorlogshandelingen plaats, met als hoogtepunt de plundering in 1528 van Den Haag onder verantwoordelijkheid van de Gelderse veldheer Maarten van Rossum. Deze gevreesde Gelderse veldheer was onder andere drost van Bredevoort.

3.3 Vondsten

In totaal zijn 98 vondsten geborgen en geadministreerd. Het vondstmateriaal bestond vooral uit aardewerk. Daarnaast zijn enkele fragmenten van vensterglas (2), leisteen (1) en een loden musketkogel (1) gevonden (bijlage 3). Het aandeel menselijk bot (23) lijkt groot; dit komt vooral door de fragmentatie als gevolg van boring 5. Naast de twee boringen met menselijk bot, werd ook een fragment van een lendenwervel gevonden in de vondstrijke kuil, spoornummer 15. Het betreft mogelijk bot afkomstig uit de voormalige kerk, dat ten gevolge van de sloop en vergravingen is verplaatst. Twee van de drie houten palen zijn verzameld.²⁵ Het betrof een onderkant van een aangepunte eikenhouten paal en een aan de onderzijde bekapte tak van een eik.

Aardewerk

Onder de 71 keramische fragmenten bevonden zich twee pijpenkoppen uit de 18e eeuw. De verdeling van de 69 scherven van gebruiksgoed staat weergegeven in tabel 2.

baksel	aantal scherven	datering
s4 (bijna steengoed)	1	1250-1310
bg (blauwgrijze waar)	4	1250-1400
w (witbakkend aardewerk)	1	1500-1800
r (roodbakkend aardewerk)	36	1600-1900
m (majolica)	4	1575-1700
p (porselein)	1	1575-1700
s2 (steengoed, geglazuurd)	18	1400-1900
iw (industrieel witbakkend)	4	1850-1950

Tabel 2 Verdeling keramisch gebruiksgoed.

Het oudst aangetroffen aardewerk is een scherf van bijna steengoed uit de tweede helft van de 14e eeuw. Min of meer gelijktijdig zijn de scherven van blauwgrijze waar. Het materiaal bestond

²⁵ Vondstnummer 13/spoornummer 18 en vondstnummer 14/spoornummer 20. Deze zijn niet opgenomen in de vondstenlijst. De palen zijn gezaagd voor dendrochronologische analyse en worden niet aangeboden aan het provinciaal depot.

vooral uit bodemfragmenten van potten die grote gelijkenis vertonen met materiaal dat bekend is van ovenstorten uit het nabijgelegen Woold.²⁶

Het overige materiaal dateert uit de Nieuwe tijd en bestaat uit een doorsnee assemblage van keramieksoorten die in elke stad worden aangetroffen. Het grootste aandeel wordt gevormd door steengoed met oppervlaktebehandeling, waarschijnlijk afkomstig uit het eveneens nabijgelegen Vreden, en met name roodbakkend aardewerk. Het roodbakkende aardewerk is mogelijk van lokale makelij. Veel van het roodbakkende aardewerk is afkomstig uit de meest zuidelijk gelegen kuilen. Dit deel van het plangebied grenst aan de omgeving waar lokale pottenbakkers actief zijn geweest. In de Sleeswijk, ten zuiden van de Misterstraat, zijn op verschillende plaatsen vondsten gedaan die verband houden met ambachtelijke activiteiten. Het gaat daarbij om resten, kuilen met pottenbakkersafval en een oven van de pottenbakkerij van Ribbink, die van ongeveer 1760 tot ongeveer 1900 actief was in de Sleeswijk.

²⁶ Blauwgrijs aardewerk uit Woold is veelvuldig aangetroffen in Winterswijk (Schabbink, 2011a; 2011b).

4 Conclusies en aanbevelingen

4.1 Conclusies

Op basis van de onderzoeksresultaten en de voorgenomen bodemingrepen (§ 1.3) kan worden geconcludeerd dat bij de uitvoering van de werkzaamheden vermoedelijk archeologische resten zullen worden verstoord. Meer specifiek geldt dat voor de kerk uit 1799 en de middeleeuwse verdedigingswerken.

De kerk vormt een belangrijk onderdeel in de emancipatie van de Rooms-katholieke geloofsgemeenschap van Winterswijk die sinds de Reformatie weer de mogelijkheid kreeg om in het openbaar hun geloof te belijden. Hoewel de locatie van de kerk bekend is, blijven veel vragen onbeantwoord. Hoe zag de kerk eruit? Gezien de lage bouwkosten bestond de kerk mogelijk, evenals de nabijgelegen kosterswoning, uit een eenvoudig vakwerkgebouw, waarbij de palen op zwerfkeien rusten (figuur 8). Een belangrijke constatering was dat er mogelijk in de kerk begraven werd. Bij het graven van de funderingssleuven voor de nieuwbouw bestaat de kans aanvullende waarnemingen te doen.

Hetzelfde geldt voor het grachtenstelsel dat op basis van de hernieuwde reconstructie ter hoogte van de voorgevel van het nieuwe winkelpand de Misterstraat kruist. Hoewel de ontgravingsdiepte voor de nieuwbouw gering is, kan door middel van boringen getoetst worden of de reconstructie gerechtvaardigd is. Daarnaast is van belang zoveel mogelijk dateerbaar materiaal te verzamelen voor de datering van de gracht.

4.2 Aanbevelingen

Op basis van de resultaten van dit onderzoek wordt aanbevolen om aanvullend archeologisch onderzoek te laten verrichten tijdens het graven van de funderingssleuven van het nieuwbouwplan. Geadviseerd wordt om dit vervolgonderzoek te laten plaatsvinden in de vorm van een archeologische begeleiding conform het protocol opgraven uit de KNA versie 3.2. Archeologische begeleiding houdt in dat tijdens de grondwerkzaamheden archeologische waarnemingen worden verricht. Dit betekent dat eventuele archeologische sporen worden gedocumenteerd zonder dat de werkzaamheden worden vertraagd. Een archeologische begeleiding behoort plaats te vinden op basis van een Programma van Eisen (PvE). Dit PvE dient voor aanvang van het onderzoek te worden opgesteld door een senior-archeoloog.

Op basis van de bevindingen van dit onderzoek neemt de gemeente Winterswijk een selectiebe-sluit (contactpersoon dhr. K. Meinderts).

Literatuur

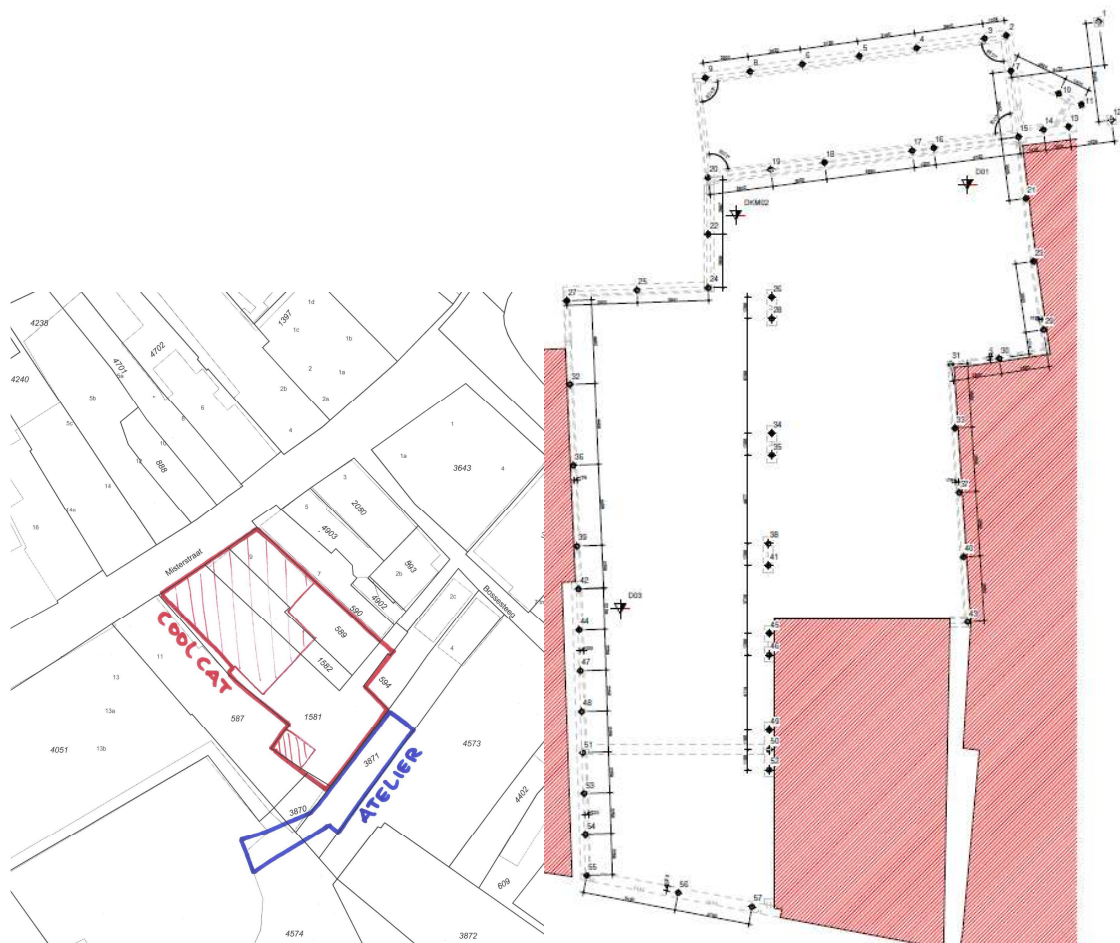
- Anonymus**, 1995. *200 jaar St. Jacobus Parochie Winterswijk*. St. Jacobus Parochie & Vereniging Het Museum Winterswijk. Winterswijk.
- Neefjes, J. & N. Willemse**, 2009. *Cultuurhistorische atlas Winterswijk*. Weesp.
- Prangma, N.M.**, 2001. Middeleeuwse bewoning aan de Meddosestraat, Winterswijk. *ADC rapport* 108. Archeologisch Diensten Centrum, Bunschoten.
- Schabbink, M.**, 2011a. De Stad- of borghgraven van Winterswijk; Wooldstraat 33, gemeente Winterswijk; een archeologische opgraving van beperkte omvang. *RAAP rapport* 1929. RAAP Archeologisch adviesbureau, Weesp.
- Schabbink, M.**, 2011b. De Wheme in Winterswijk, gemeente Winterswijk: archeologische inspectie rioolaanleg. *RAAP notitie* 3764. RAAP Archeologisch adviesbureau, Weesp.
- Schulte Lubberink, H.B.G.**, 1998. Waardevol Cultuurlandschap Winterswijk; archeologische inventarisatie en verwachtingskaart (fase A). *RAAP-rapport* 225. Stichting RAAP, Amsterdam.
- Schulte Lubberink, H.B.G. & T. Fonds**, 2004. Gemeente Winterswijk; een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart bebouwde kom Winterswijk. *RAAP-rapport* 1008. RAAP Archeologisch Adviesbureau, Weesp.
- Stegeman, B.**, 1927 (ongewijzigde herdruk 1969). *Het oude kerspel Winterswijk: bijdrage tot de geschiedenis van een deel van der voormalige heerlijkheid Bredevoort*. Gysbers & Van Loon, Arnhem.
- Thielen, T.A.M.**, 1981. Van kerstening tot reformatie. In: A. Goorhuis-Wijmans & W. Scholtz: *De Jacobskerk: Winterswijk's mooiste erfstuk*. Vereniging 'Het Museum', Winterswijk: 5-18.
- Tol, A.J., J.W.H.P. Verhagen, A. Borsboom & M. Verbruggen**, 2004. Prospectief boren: een studie naar de betrouwbaarheid en toepasbaarheid van booronderzoek in de prospectiearcheologie. *RAAP-rapport* 1000. Amsterdam.
- Tuinstra, S.J.**, 2006. Sporen uit de Late Middeleeuwen: een definitief archeologisch onderzoek op het plangebied 'De Winkelaar' te Winterswijk, gemeente Winterswijk (Gld.). *ARC-Publicaties* 159. Groningen.
- Voortwis, J.B. te**, 2005. *Winterswijk onder het vergrootglas: micro-geschiedenis van dorp en platteland in de jaren 1500 tot 1750, deel 1: het Dorp*. Aalten.
- Wildenbeest, G.**, 1984. *De Winterswijkse Scholten: opkomst, bloei en neergang: een antropologische speurtocht naar het fatum van een agrarische elite*. Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Willemse, N.W.**, 2010. Archeologisch beleid van de gemeente Winterswijk: de archeologische beleidskaart. *RAAP-rapport* 2033. Weesp.

Gebruikte afkortingen

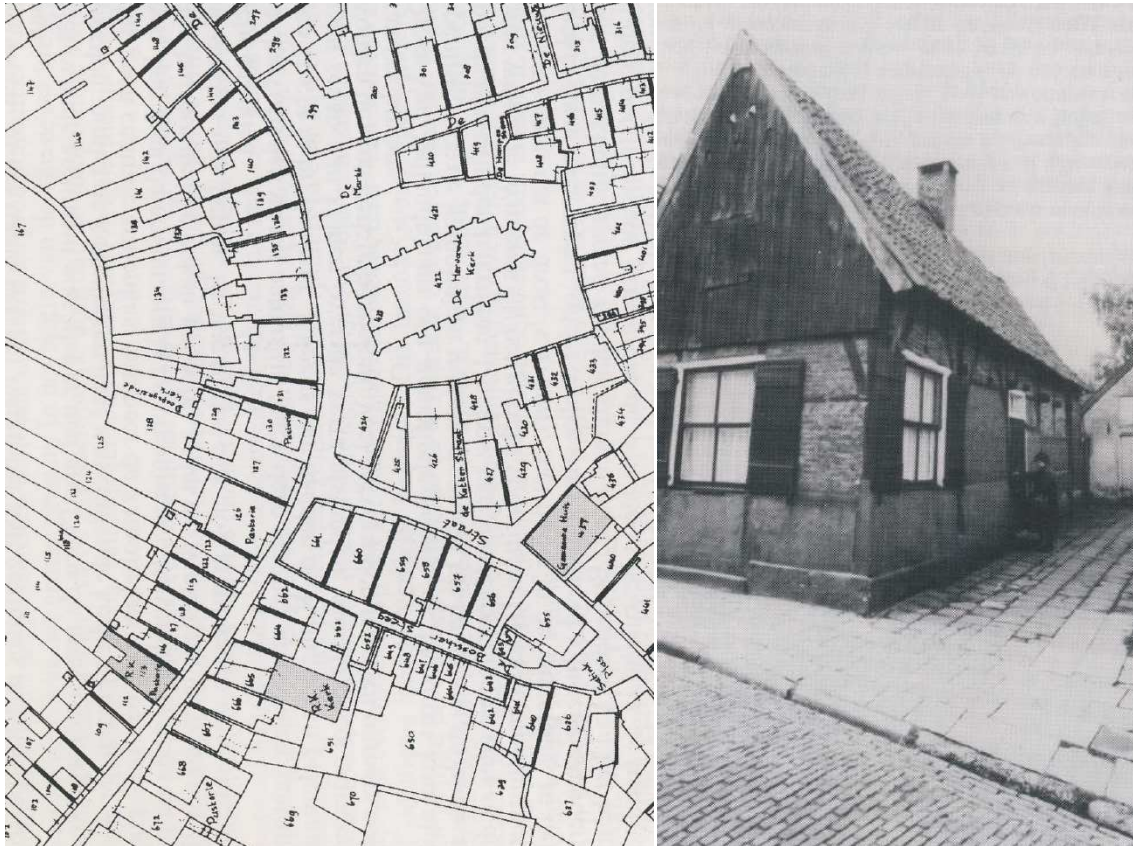
AMK	Archeologische MonumentenKaart
ARCHIS	ARChEologisch Informatie Systeem
IVO(-P)	Inventariserend VeldOnderzoek (Proefsleuven)
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
-Mv	beneden maaiveld
NAP	Normaal Amsterdams Peil

Overzicht van figuren, tabellen en bijlagen

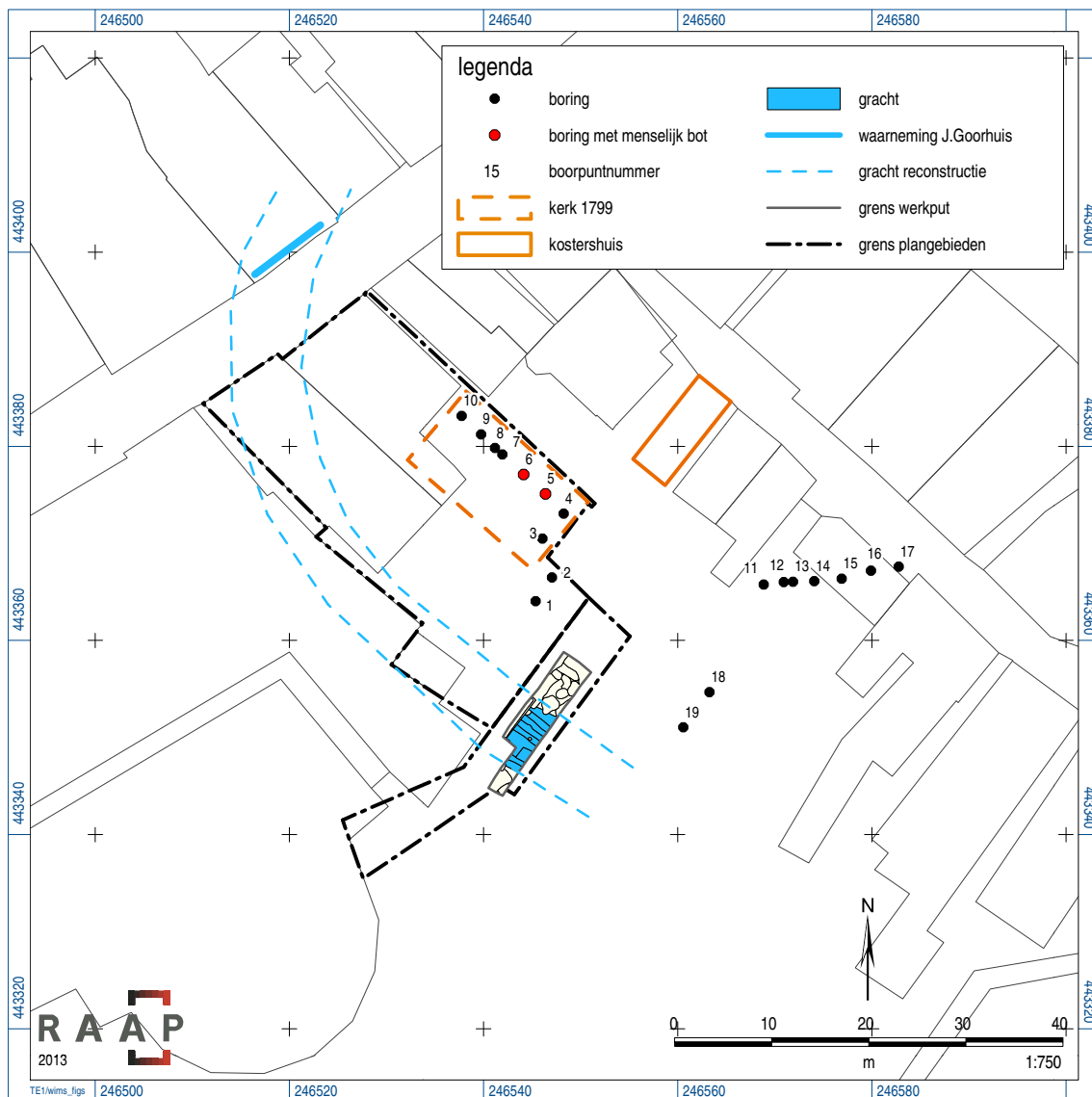
- Figuur 1.** Ligging van het plangebied; inzet: ligging in Nederland.
- Figuur 2.** Ligging van de nieuwbouwlocaties en palenplan.
- Figuur 3.** Het nieuwe, laat 18e-eeuwse katholieke centrum van Winterswijk ten zuiden van de voormalige bisschopskerk St. Jacobus. Rechts de kosterwoning aan de Bossesteeg. In de achtermuur van het vakwerkhuis de dichtgemetselde ingang van de verdwenen kerk aan de Misterstraat.
- Figuur 4.** Boorpuntenkaart en ligging van de proefput.
- Figuur 5.** Aangetroffen grondsporen in proefput. Op de achtergrond de gracht.
- Figuur 6.** Doorsnede door de gracht. De noordelijke begrenzing was in het vlak (links op de foto) nauwelijks te onderscheiden van de natuurlijke ondergrond.
- Figuur 7.** Hernieuwde reconstructie van de verborgen verdedigingswerken van Winterswijk.
- Figuur 8.** De ligging van de proefput met gracht. Op de achtergrond oude bewoning aan de Bossesteeg met de oude kosterwoning (roodhouten vakwerkhuis). Geheel op de achtergrond de toren van de St. Jacobuskerk uit de 16e eeuw. De oorsprong van de kerk ligt echter in de late 8e eeuw.
- Tabel 1.** Archeologische tijdschaal.
- Tabel 2.** Verdeling keramisch gebruiksgoed.
- Bijlage 1.** Boorbeschrijvingen.
- Bijlage 2.** Sporenlijst.
- Bijlage 3.** Vondstenlijst.

Figuur 2. Ligging van de nieuwbouwlocaties en palenplan.

Figuur 3. Het nieuwe, laat 18e-eeuwse katholieke centrum van Winterswijk ten zuiden van de voormalige bisschopskerk St. Jacobus. Rechts de kosterswoning aan de Bossesteeg. In de achtermuur van het vakwerkhuis de dichtgemetselde ingang van de verdwenen kerk aan de Misterstraat.

Figuur 4. Boorpuntenkaart en ligging van de proefput.

Figuur 5. Aangetroffen grondsporen in proefput. Op de achtergrond de gracht.

Figuur 6. Doorsnede door de gracht. De noordelijke begrenzing was in het vlak (links op de foto) nauwelijks te onderscheiden van de natuurlijke ondergrond.

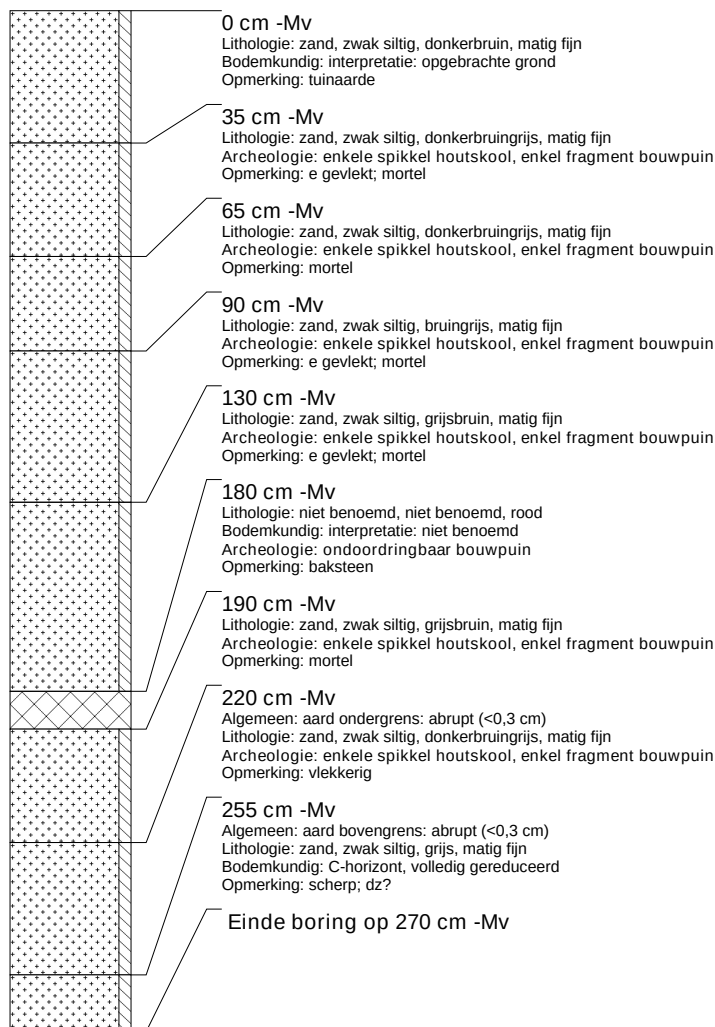

Figuur 8. De ligging van de proefput met gracht. Op de achtergrond oude bewoning aan de Bossesteeg met de oude kosterwoning (roodhouten vakwerkhuis). Geheel op de achtergrond de toren van de St. Jacobuskerk uit de 16e eeuw. De oorsprong van de kerk ligt echter in de late 8e eeuw.

Bijlage 1: Boorbeschrijvingen

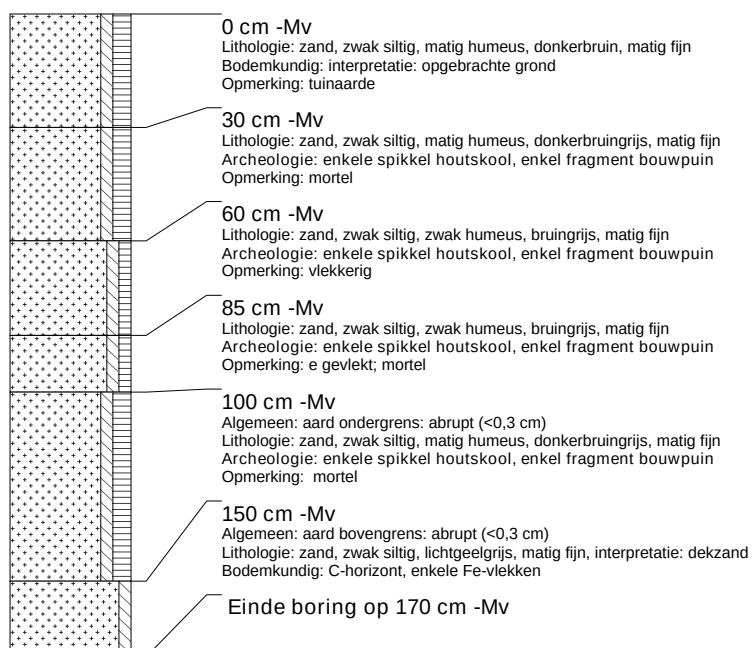
boring: WIMS-1

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

boring: WIMS-2

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

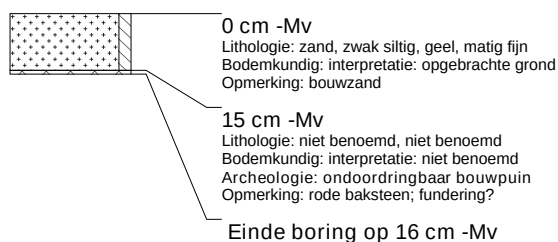
boring: WIMS-3

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

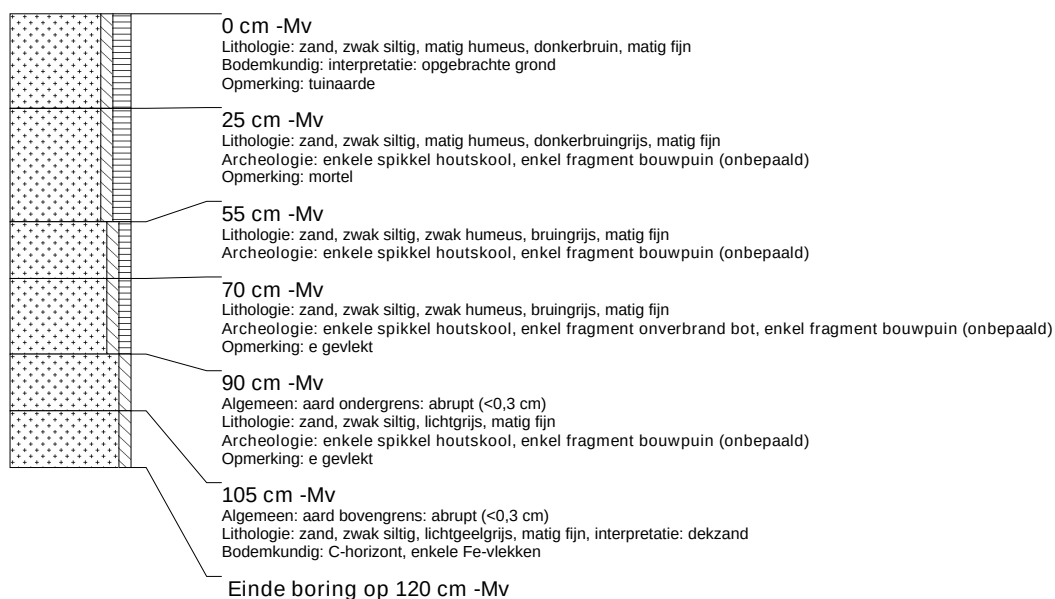
boring: WIMS-4

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

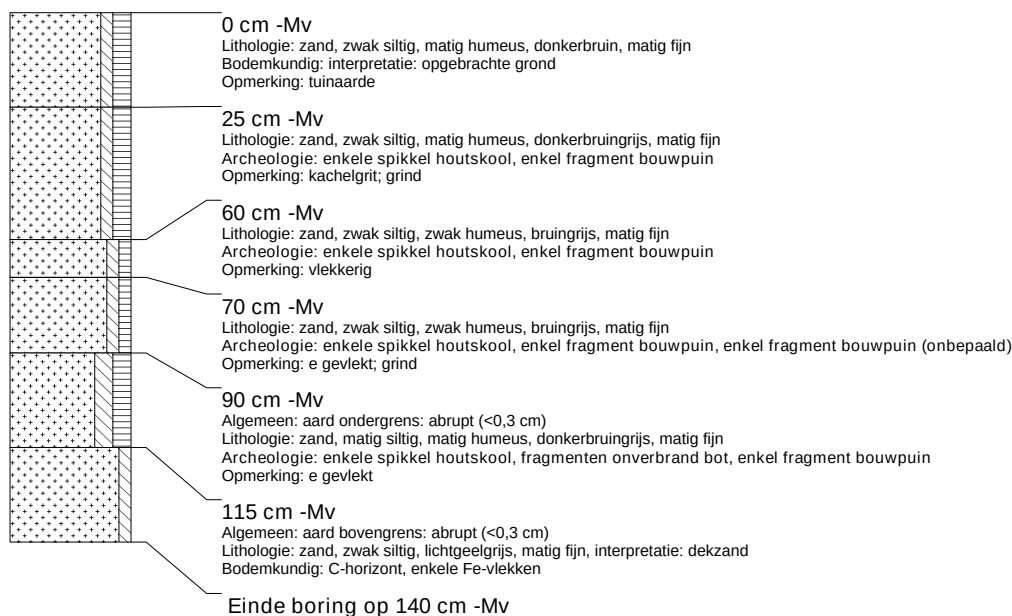
boring: WIMS-5

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

boring: WIMS-6

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

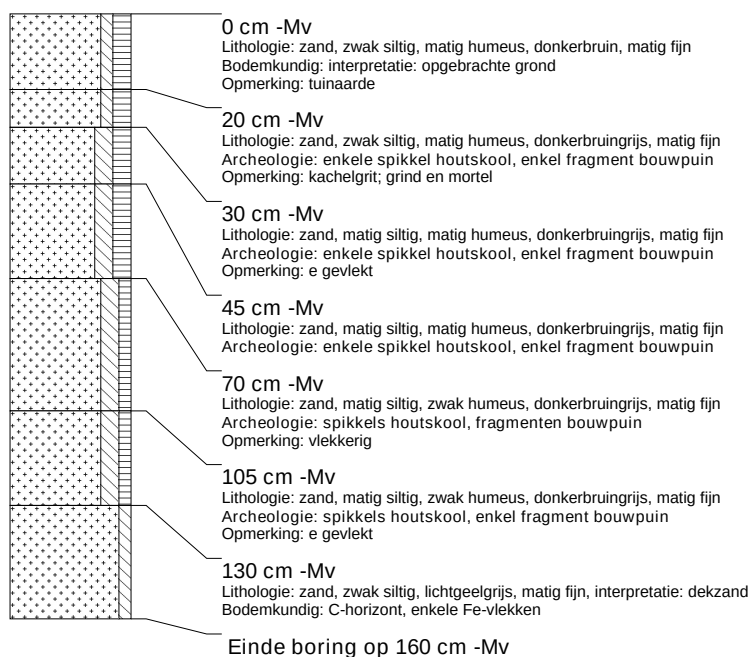
boring: WIMS-7

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

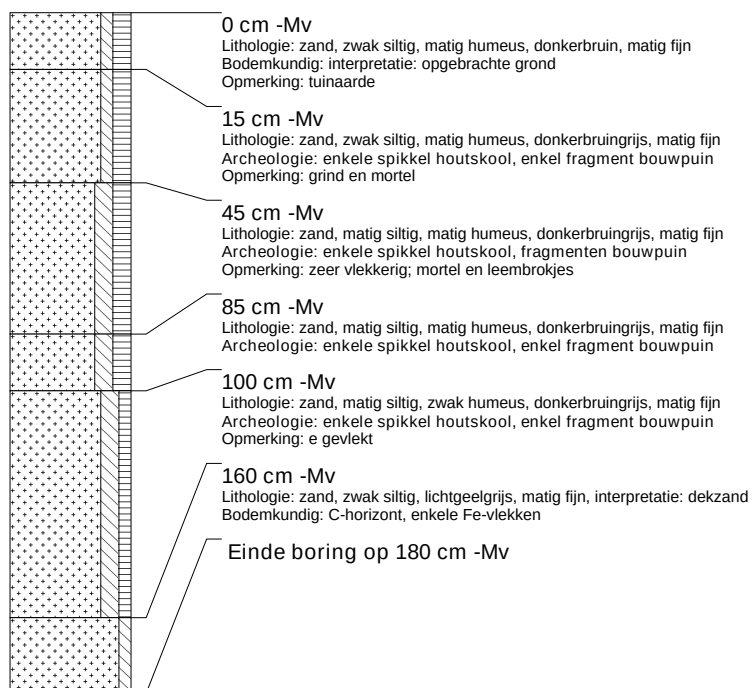
boring: WIMS-8

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

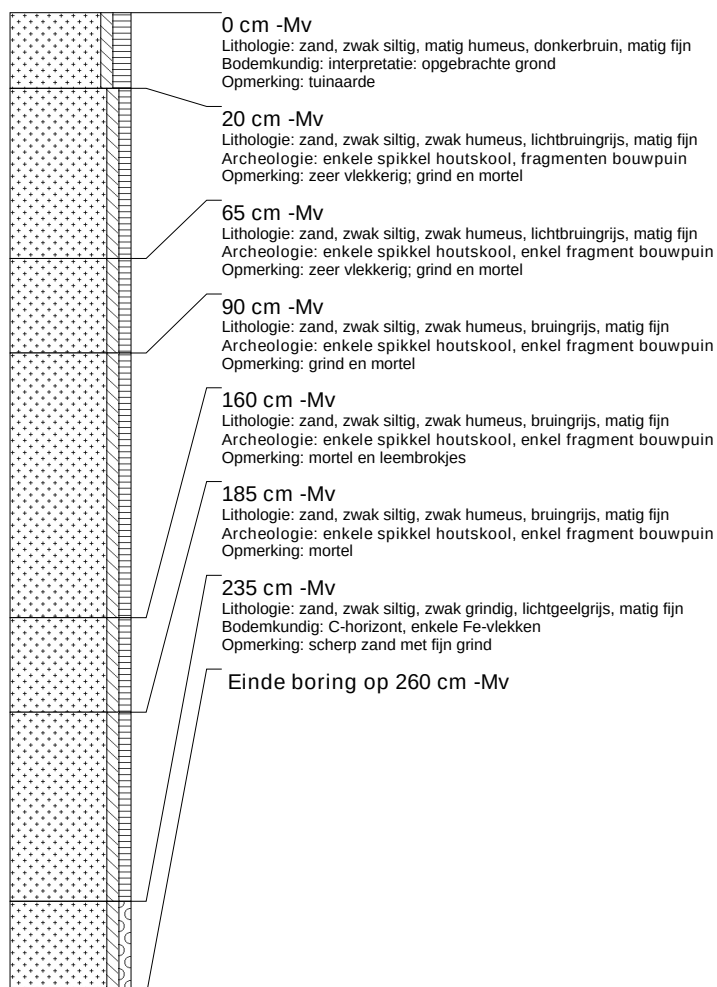
boring: WIMS-9

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

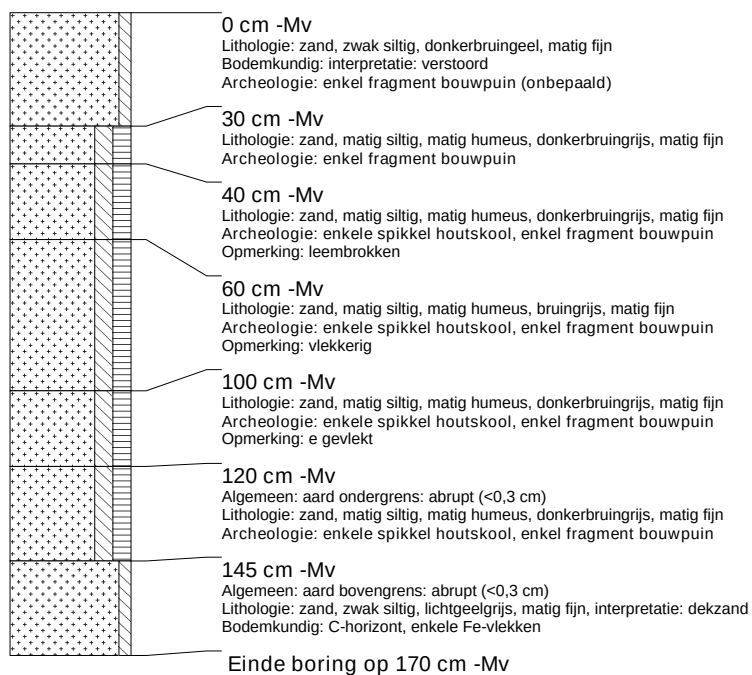
boring: WIMS-10

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

boring: WIMS-11

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

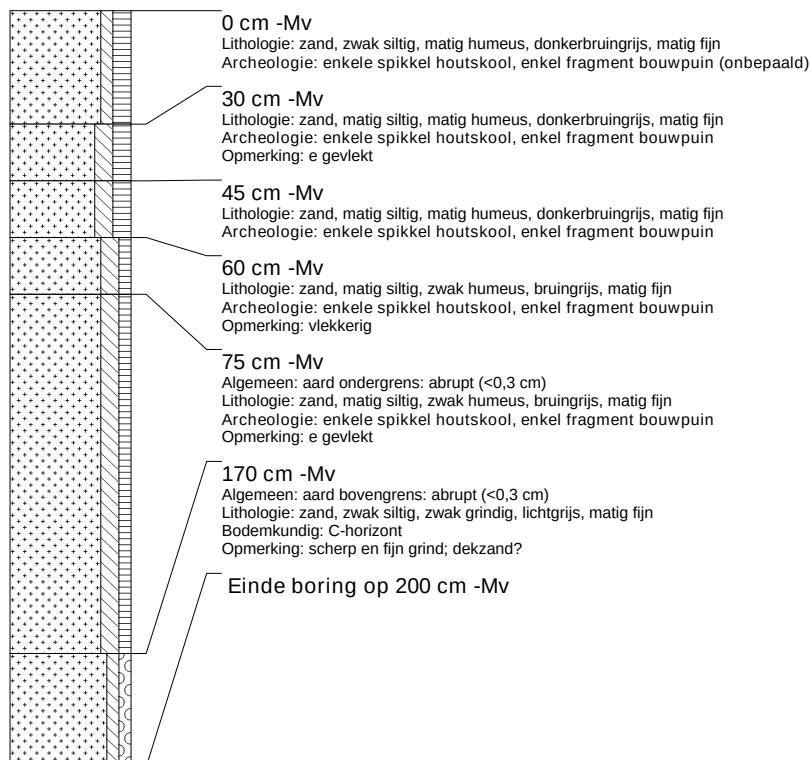
boring: WIMS-12

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

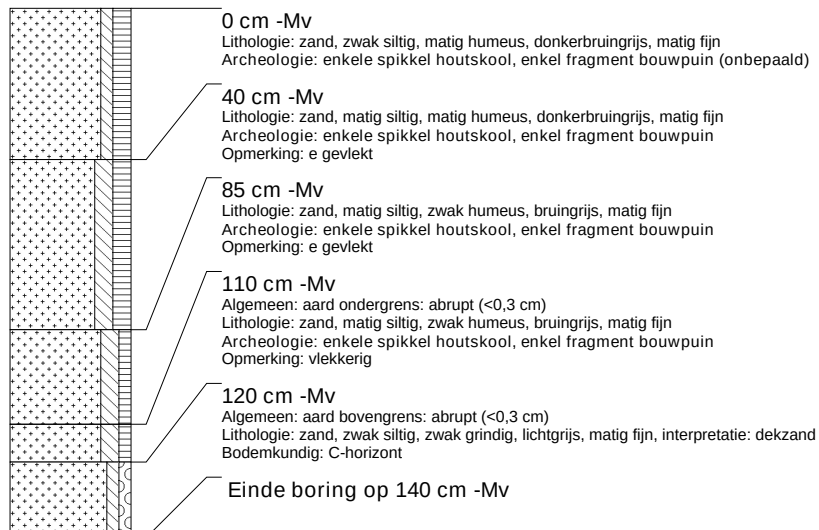
boring: WIMS-13

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

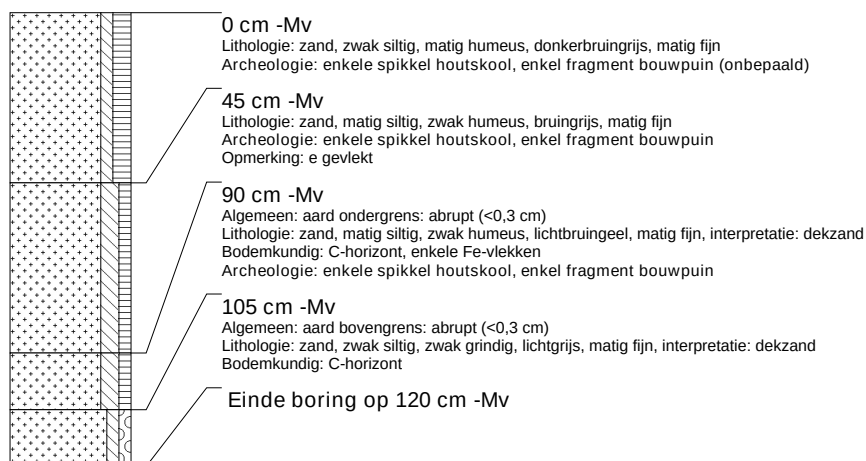
boring: WIMS-14

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

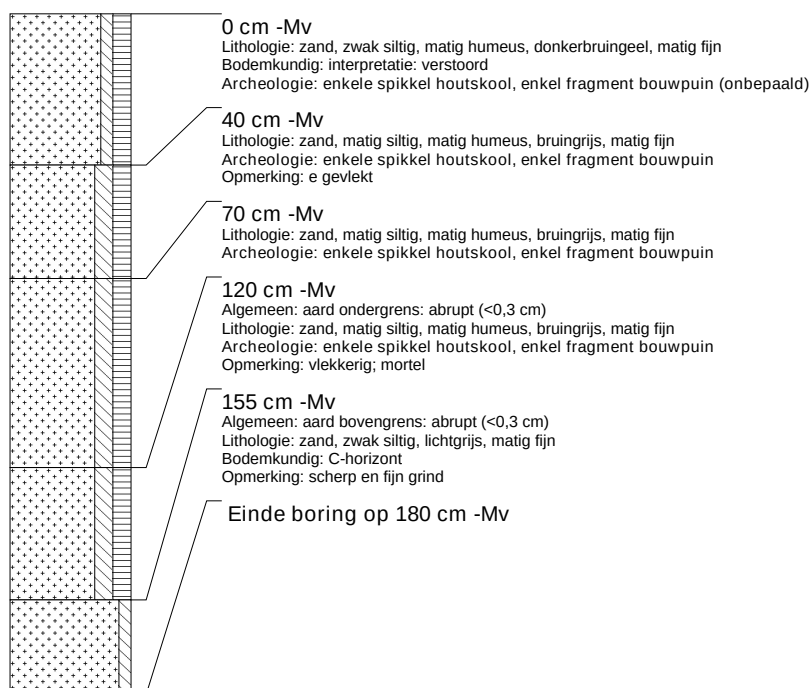
boring: WIMS-15

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

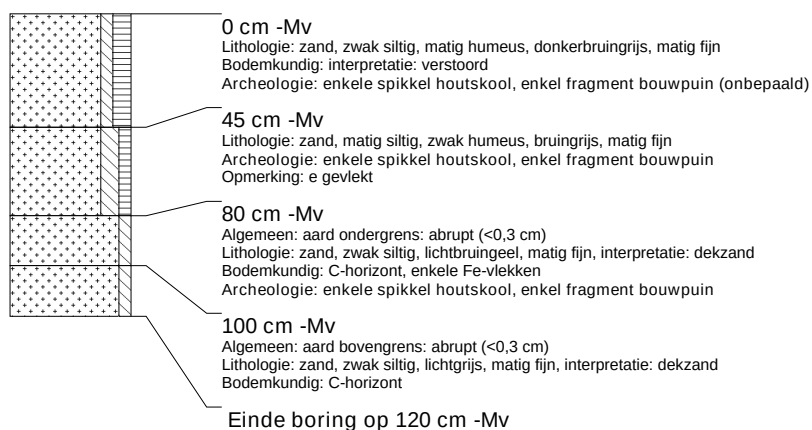
boring: WIMS-16

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

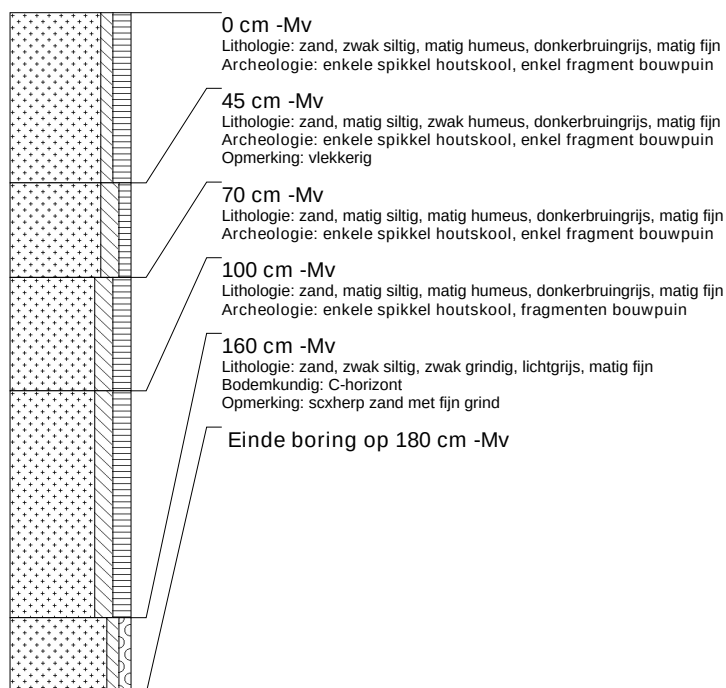
boring: WIMS-17

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

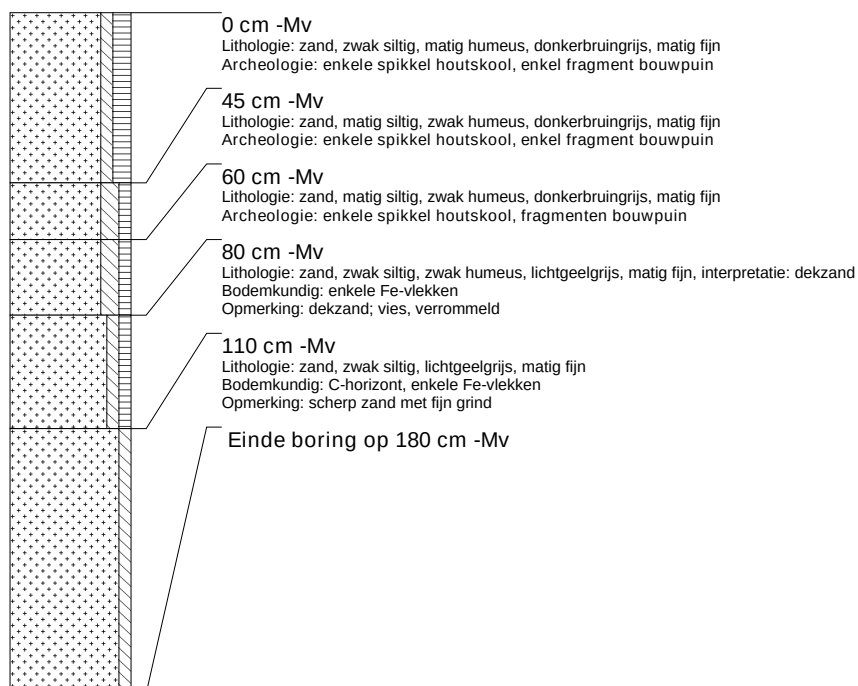
boring: WIMS-18

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

boring: WIMS-19

beschrijver: HR, datum: 13-2-2013, provincie: Gelderland, gemeente: Winterswijk, opdrachtgever: Gemeente Winterswijk, uitvoerder: RAAP Oost

Bijlage 2: Sporenlijst

Vorm (van het spoor)

lin	langwerpig/lineair
n.v.t.	niet van toepassing
onr	onregelmatig
ovaal	ovaal
rechth	rechthoekig
rond	rond

Begin- en einddatering

-	niet ingevoerd
MELB	Middeleeuwen laat B
NT	Nieuwe tijd
NTV	Nieuwe tijd vroeg (A)
NTM	Nieuwe tijd midden (B)

Textuur (van de vulling)

Lz2	leem sterk zandig
X	niet benoemd
Zs1	zand zwak siltig
Zs2	zand matig siltig

Mediaan (zand en grindmediaan)

-	niet van toepassing
MF	matig fijn
MG	matig grof

Sublaag

-	niet van toepassing
kb	kleibrokken
zb	zandbrokken
zl1	enkele zandlagen

Kleur en gevlekt (codes die in willekeurige combinaties gebruikt kunnen worden)

L	licht
U	bruin
D	donker
Y	grijs
E	geel
Z	zwart
O	oranje
W	wit
X	kleur niet te bepalen (veld)
NVT	niet van toepassing

Humus

-	geen humusbijmenging
h2	matig humeus
h3	sterk humeus

Puin

0	afwezig
1	weinig fijn puin
2	fijn puin
4	weinig middelgrof puin
5	middelgrof puin
6	veel middelgrof puin
9	veel grof puin

Type puin

-	n.n.b.
rb	rood baksteen

Mortel

0	afwezig
3	veel brokken

Houtskool

0	afwezig
1	enkele spikkel
2	spikkels
3	veel spikkels

IJzer

-	geen bijmengsels
FE1	enkele Fe-vlekken
FE2	veel Fe-vlekken

spoor	vulling	vlak	vorm	interpretatie	begindat.	einddat.	textuur	mediaan	sublagen	kleur	gevekt	humus	puin	aard puin	mortel	houtschool	ijzer	opmerkingen
1	0	1	onr	kuil	NT	-	Zs2	MF	-	DYU	-	-	5	rb	0	0	-	-
2	0	1	lin	kuil	NT	-	Zs2	MF	-	YU	-	-	2	-	0	0	-	-
3	0	1	onr	kuil	NTV	NTM	Zs2	MF	kb	U	-	-	4	-	0	0	-	met stiep
4	0	1	ovaal	kuil	NTV	NTM	Lz2	-	-	UO	-	-	0	-	0	3	-	haardafval?
5	0	1	ovaal	kuil	-	-	Zs2	MF	-	DY	E	-	2	-	0	0	-	-
6	0	1	ovaal	kuil	-	-	Zs2	MF	-	DY	E	-	0	-	0	0	-	-
7	0	1	onr	kuil	-	-	Zs2	MF	-	DY	-	-	0	-	0	0	-	-
8	0	1	lin	kuil	-	-	Zs2	MF	-	DY	-	-	0	-	0	0	-	-
9	0	1	lin	muuruitbraak	-	-	Zs2	MF	-	DY	-	-	9	rb	3	0	-	-
10	0	1	lin	kuil	NT	-	Zs2	MF	-	DY	-	-	0	-	0	0	-	-
10	1	1	lin	kuil	NT	-	Zs2	MF	-	DU	-	-	0	-	0	0	-	houtband?
11	0	1	lin	gracht	MELB	NT	Zs2	MF	-	UY	-	-	1	-	0	2	-	-
11	1	1	lin	gracht	MELB	NT	Zs2	MF	-	Y	-	-	1	-	0	1	-	-
11	2	1	lin	gracht	MELB	NT	Zs2	MF	-	LEY	-	-	0	-	0	0	FE2	-
11	3	1	lin	gracht	MELB	NT	Zs2	MF	-	LUE	-	-	0	-	0	0	FE1	-
11	4	1	lin	gracht	MELB	NT	Zs2	MF	zb	UE	Y	-	0	-	0	0	-	-
11	5	1	lin	gracht	MELB	NT	Zs2	MF	zI1	DE	Y	-	0	-	0	0	-	-
11	6	1	lin	gracht	MELB	NT	Zs2	MF	-	DY	-	h2	0	-	0	0	-	-
11	7	1	lin	gracht	MELB	NT	Zs2	MF	-	DU	-	h2	0	-	0	1	-	-
12	0	1	rond	paalkuil	NT	-	Zs2	MF	-	DY	-	-	0	-	0	0	-	-
13	0	1	lin	muuruitbraak	NT	-	Zs2	MF	-	E	-	-	9	rb	0	0	-	-
14	0	1	rechth	kuil	NT	-	Zs2	MF	-	DY	-	h3	0	-	0	0	-	-
15	0	1	onr	kuil	-	-	Zs2	MF	-	DY	E	h3	6	rb	0	0	-	-
16	0	1	onr	kuil	NT	-	Zs2	MF	-	DY	-	h3	0	-	0	0	-	-
17	0	1	rond	paalkuil	MELB	NT	Zs2	MF	-	DY	-	h3	0	-	0	0	-	-
18	0	2	rond	intacte paal	-	-	X	-	-	DU	-	-	0	-	0	0	-	-
19	0	2	rond	intacte paal	-	-	X	-	-	DU	-	-	0	-	0	0	-	-
20	0	2	rond	intacte paal	-	-	X	-	-	DU	-	-	0	-	0	0	-	-
999	0	0	n.v.t.	n.v.t.	-	-	X	-	-	NVT	-	-	0	-	0	0	-	vondsten uit boringen
1000	0	1	n.v.t.	natuurlijke laag	-	-	Zs1	MG	-	EW	-	-	0	-	0	0	-	-

Bijlage 3: Vondstenlijst

vondst	materiaal	baksel	type	n	gewicht (g)	begin datering	eind datering	begindat. in jaren	einddat. in jaren	opmerkingen
1	keramiek	r	pot	23	1653	NTM	NTL	1760	1900	lokaal
1	keramiek	iw	pot	3	41	NTL	-	-	-	-
1	bot, menselijk		lendewervel	1	63	NTM	-	1799	1868	-
1	keramiek	s2	pot	12	721	NTM	NTL	-	-	stadlohn/vreden
2	keramiek	s2	pot	1	224	NTM	NTL	1750	1900	stadlohn/vreden
3	keramiek	r	bor	4	39	NTV	NTM	1600	1700	slibversiering in doorlooptechniek
3	keramiek	m	bor	1	14	NTV	NTM	1575	1700	-
4	keramiek	r	bor/pot	6	132	NTM	-	-	-	-
4	keramiek	s2	-	2	42	NTM	NTL	-	-	-
4	keramiek	w	-	1	36	NTM	NTL	-	-	-
4	keramiek	m	bor	2	23	NTM	NTL	-	-	-
4	keramiek	iw	-	1	2	NTL	-	-	-	-
4	glas		vensterglas	2	13	NTM	NTL	-	-	-
5	keramiek	r	lek	1	11	NTM	-	-	-	lokaal?
6	keramiek	p	bor	1	1	NTV	-	1575	1650	-
6	keramiek	s2	kan	1	33	MELB	NTV	1450	1550	-
6	keramiek		pijpenkop	1	14	NTM	-	1700	1800	Gouds
7	keramiek	s2	kan	1	17	MELB	NTV	1350	1550	-
7	keramiek	r	-	1	21	MELB	-	1300	1550	spaarzaam geglazuurd
7	keramiek	bg	-	1	15	MELB	-	1300	1400	Woolds
8	keramiek	bg	-	1	43	MELB	-	1300	1400	Woolds
8	leisteen	-	-	1	12	MELB	NTV	-	-	-
9	keramiek	bg	-	1	27	MELB	-	1300	1400	Woolds
10	lood		musketkogel	1	5	MELB	NTV	-	-	-
11	keramiek	s4	kan	1	26	MELB	-	1250	1310	-
11	keramiek	r	-	1	11	MELB	-	1300	1400	spaarzaam geglazuurd
12	keramiek		pijpenkop	1	3	NTM	-	1700	1800	-
12	keramiek	s2	-	1	23	MELB	-	1400	1500	-
15	keramiek	bg	-	1	104	MELB	1300	1400	-	Woolds
15	keramiek	m	-	1	10	NTV	-	1575	1650	wandtegel
16	bot, menselijk		-	2	5	NTL	-	1799	1868	boring 5 (bot met verwonding?)
17	bot, menselijk		-	20	7	NTL	-	1799	1868	boring 6